

СМЕРТНА КАРА ЯК ЗАСІБ ПУБЛІЧНОЇ ПРЕВЕНЦІЇ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Анатолій ВОЛОБУЄВ

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін
ДВНЗ «Дніпровський державний університет внутрішніх справ»
м. Дніпро, Україна*

У зв'язку з широкомасштабною збройною агресією Російської Федерації проти України 24 лютого 2022 року було введено воєнний стан – особливий правовий режим, необхідний для захисту суверенітету держави та її територіальної цілісності. Відтоді життя українських громадян розділилося на мирне життя до широкомасштабного вторгнення (хоча агресія Росії почалася ще в 2014 році та йменувалася «гібридною») і життя під час війни з усіма притаманними їй наслідками. Але після масових вбивств цивільного населення тимчасово окупованих міст і селищ (Херсона, Ізюму, Бучі, Бородянки та інших), катувань цивільних і військовополонених прийшло усвідомлення, що метою агресора є й знищення українського етносу під прикриттям ідеологічних гасел «денацифікації» і «демілітаризації». Для виправдання агресії ідеологічна обробка відбувалася не тільки російських громадян, але й населення України, яке за ментальністю було і залишається досить строкатим. Тому не рідкими стали випадки публічного виправдання російської агресії, переходу на бік ворога не тільки працівників держаних органів та органів місцевого самоврядування, але й військових, правоохоронних структур та спецслужб, які були покликані виконувати функції держави щодо захисту українських громадян. Передача ворогові інформації про пересування військових підрозділів збройних сил України (далі ЗСУ), місць їх дислокації, об'єктів критичної інфраструктури та і взагалі місць скупчення людей були непоодинокими. В результаті наведених терористичних обстрілів гинули не тільки військовослужбовці, але й цивільні мешканці. Стала очевидною необхідність запобігання зради, колабораціонізму і пособництву державі-агресору з використанням відповідних заходів кримінально-правового характеру. На протязі 2022-2023 років у Кримінальний кодекс України були внесені чисельні зміни, якими передбачалося нові склади кримінальних правопорушень, посилення покарання за тяжкі та особливо тяжкі злочини (статті 111, 111-1, 111-2, 113, 114-2, 436-2 та ін.). Окрім того до низки кримінальних правопорушень була додана така кваліфікуюча обставина, як їх

вчинення в умовах воєнного (або надзвичайного) стану (статті 185-187, 189-191 та ін.). Але вказані законодавчі новели приймалися в умовах невідкладності і не завжди виважено, а тому у них є неточності формулювань, які не завжди узгоджуються з фундаментальними кримінально-правовими концепціями. Зокрема, це стосується призначення окремих видів покарань за особливо тяжкі злочини з урахуванням їх публічної превенції найбільш суспільно-небезпечних наслідків. Видається, що законодавець в цьому аспекті не врахував важливість інституту смертної кари, від якого Україна відмовилася в 2001 році, виключивши його з розгляду у кримінальній політиці в мирний час та розрахунку на найближчу перспективу вступу України в Раду Європи та Європейський Союз. Але в умовах широкомасштабної агресії, коли постала реальна загроза втрати державності та існуванню українського етносу, видається необхідним повернутися до обговорення доцільності використання смертної кари, як заходу превенції екзистенціальної загрози для України.

Видається, що проблема смертної кари, як кримінального покарання за особливо тяжкі злочини, нерозривно пов'язана з поняттям екзистенціальної загрози для суспільства. Екзистенціальна загроза – це загроза, яка ставить під сумнів подальше існування об'єкта в його якісно ціннісному стані. Тим самим вона вимагає прийняття невідкладних, надзвичайних заходів, які можуть врятувати об'єкт від загибелі. Існуюча наразі загроза Україні полягає не тільки у військовому аспекті, але й в ідеологічному, який позначається новітнім терміном «рашизм». Автор книги «Ідеологія рашизму» український соціолог І. П. Рущенко зазначає, що військова агресія Росії стосовно України була викликана не тільки девіантністю і психічними відхиленнями особистості В. Путіна. За соціологічними опитуваннями більшість населення Росії (3/4) сприйняла війну з Україною з піднесенням і підтримала захоплення чужих територій, вітала ракетні та артилерійські удари по українських житлових масивах і масові вбивства українців. Це є принципово важливим показником існування в головах росіян ідеології рашизму, який є нічим іншим, як сучасною формою фашизму, що виріс на ґрунті російської історично сформованої ментальності і під впливом агресивної імперської пропаганди та маніпуляцій. Це сталося тому, що фашизм після 2-ї світової війни не був переможеним ідейно і він відродився в ідеологічно удобреному російському соціальному середовищі¹. Проведене І. П. Рущенком достатньо глибоке соціологічне дослідження з використанням комплексу наукових методів (історичного, порівняльного, семантичного та ін.) дає підстави для висновку, що рашизм сусідньої країни з ядерною зброєю буде існувати

¹ Рущенко І. П. (2023) Ідеологія рашизму : монографія. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна. 276 с.

у близькій і далекій перспективах в різноманітних його «отруйних» проявах. Її Україна на протязі багатьох років буде знаходитися поряд, маючи майже двохтисячний кілометровий кордон з Росією. Це зумовлює необхідність створення соціальної захисної оболонки від впливу рашизму на український соціум, який, нажаль, містить у собі й багато любителів «руського миру», що детерміновано досить довгим періодом сумісного існування за єдиними правилами. Видається, що елементом такої захисної оболонки повинен стати й інститут смертної кари у кримінальному законодавстві як засіб превенції суспільно-небезпечних наслідків співіснування з імперським агресивним сусідом.

Видатний просвітитель Чезаре Беккарія, ідеї якого суттєво вплинули на розвиток кримінального законодавства європейських країн і залишаються й наразі актуальними, тлумачив кримінальне покарання, не як засіб примушування до виконання встановлених правил поведінки, а як спосіб впливу на почуття людей, схильних до руйнівної (деструктивної) поведінки. Він вважав, що такий вплив на почуття людей має слугувати карою порушникам законів і тільки таким чином можна приборкати егоїстичні наміри окремих індивідів. Покарання повинно бути справедливим, тобто забезпечувати необхідний зв'язок кари і ступеню суспільної небезпечності злочину, що є умовою єдності окремих приватних інтересів². Тобто кримінальне покарання розглядалося як суворя відплата, яка очікувала особу за вчинення злочину. В цьому контексті може виникнути питання, а в чому саме полягає вплив на почуття зловмисника? Видається, що відповідь може бути тільки одна – в існуванні потенційної загрози настання суворої відплати.

Смертну кару італійський мислитель розглядав через призму відповіді на питання, чи дійсно смертна кара корисна і виправдана при добре налаштованому правлінні? І прийшов до загального висновку, що цей вид покарання є неприйнятним в умовах «спокійного панування законів», коли існуючий порядок правління підтримується усіма громадянами і спирається на суспільну думку. Але можуть бути ситуації, коли смерть людини може бути виправданою і необхідною: 1) існування громадянина, який не дивлячись на позбавлення волі, продовжує залишатися сильно впливовим, погрожуючи безпеці держави, яка бореться за те, що би повернути або не втратити свободу (ймовірно йдеться про тирана); 2) смертна кара виступає єдиним засобом утримання інших осіб від вчинення злочинів³. В подальшому Чезаре Беккарія, розглядаючи співвідношення смертної кари і довічної каторги (довічного позбавлення волі), відзначав, що за суворістю

² Беккарія Чезаре (2020). О преступлениях и наказаниях. Киев : Центр учебной литературы. с. 13-15.

³ Беккарія Чезаре (2020). Там же. с. 83-84

покарання остання може стати замінником страти злочинця. Але при цьому ним зверталася увага, що довічна каторга на відміну від миттєвого позбавлення життя є тільки початком довготривалих страждань. І якщо підсумовувати всі «нещасні моменти» рабського життя під час довічної каторги, то виявиться, що вона за своєю жорстокістю може перевершувати смертну кару⁴.

Є підстави вважати, що ідеї Чезаре Беккарія суттєво вплинули на сучасне міжнародне законодавство. Так, статтею 1 Протоколу № 6 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який стосується скасування смертної кари встановлено, що смертна кара скасовується і нікого не може бути засуджено до такого покарання або страчено. Разом з тим у статті 2 зазначається, що держава може передбачити у своєму законодавстві смертну кару за діяння, вчинені під час війни або невідвортної загрози війни (Протокол ратифіковано Законом України N 1484-III (1484-14) від 22.02.2000)⁵. Ця ідея зазнала трансформації в Протоколі № 13 до вказаної Конвенції, в якому було зазначено, що держави – члени Ради Європи, які підписали цей Протокол, сповнені рішучості зробити останній крок до скасування смертної кари за всіх обставин (Протокол ратифіковано Законом України N 318-IV (318-15) від 28.11.2002)⁶.

Видається, що в Україні після 24.02.2022 прийшло усвідомлення винятково небезпечної ситуації щодо існування суверенної держави та українського етносу, яка вимагає перегляду міжнародних зобов'язань щодо смертної кари. Уявляється, що існування цього інституту під час воєнного стану само по собі буде досить ефективно впливати на «почуття» громадян, схильних до зради і колаборації з агресором та окупантом. Йдеться, перш за все, про злочинну діяльність окремих громадян України, яка пов'язана із загибеллю військових і цивільних людей та іншими тяжкими наслідками (наведення ракет, передача відомостей про розташування військових частин, озброєння, боєприпасів), за що чинним законодавством передбачено довічне позбавлення волі. Вбачається цілком виправданим і необхідним щодо таких злочинів використовувати формулу «карається довічним позбавленням волі або смертною карою».

⁴ Беккарія Чезаре (2020). Там же. с. 86-87.

⁵ Протокол № 6 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який стосується скасування смертної кари: Закон України N 1484-III (1484-14) від 22.02.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_802#Text (дата звернення 20.03.2025).

⁶ Протокол № 13 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який стосується скасування смертної кари за всіх обставин: Закон України N 318-IV (318-15) від 28.11.2002. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_180#Text (дата звернення 20.03.2025).